

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ב, תש"י

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

קיצורי שמות-מקומות

במקרא וב לשון ימינו

„ותאמר אלקטה נא ואספתי בעמרים אחרי הקוצרים ותבוא ותעמוד מאז הבקר ועד עתה זה שבתה הבית מעט“ (רות ב ז). מלים אלה גרמו צרות רבות למתרגמי המקרא ומפרשיו. תרגום השבעים כותב: *οὐ κατέπαυσεν ἐν τῷ ἀγρῷ μικρόν* „ולא שָׁבְתָה (נחה) בשדה אף מעט“; הוולגאטה הרומית מתרגמת: *et ne ad momentum quidem domum reversa est*, היינו „אפילו לרגע אחד לא שָׁבְתָה הביתה“. אבן-עזרא פותר את המלה „הבית“ כ„סוכה“ (שאפשר לנוח בה מפני חום השמש) ושל”ג מודה בפירוש, שאינו מבין, לאיזה „בית“ מתכוונים.

ב„היכל הקדש“ למאנדלקרן, נמצאת בעמ' 1376, ליד שם המקום „בית-לחם“ הערה קצרה: „לר"מ פלונגיין הבית דרות ב' ז' בית-לחם“, כלומר: החוקר ר' מרדכי פלונגיין ראה בצורת „הַבֵּית“ קיצור של שם-המקום „בית-לחם“.

סיפור המעשה בפרק ב' של מגילת רות אינו סותר פירוש כזה: „הנצב על הקוצרים“ עונה לשאלת בעז „למי הנערה הזאת?“ — „נערה מואביה היא השבה עם נעמי משדה מואב“ ובמשפט הבא, אמנם בסדר לא ברור, הוא מוסיף: „זה

שבתה הבית מעט". היינו, אם נקבל את פירושו של פלונגיאן, "היא יושבת רק מעט בבית-לחם".

אף מבחינת הצורה הדקדוקית מעניין הפירוש הנ"ל. כידוע, נמצאים במקרא שמות בני מלה אחת המשמשים קיצור לשם-מקום מורכב משתי מלים, כגון:

בָּמוֹת (במדבר כ"א י"ט: "ומנחליאל במוֹת", היינו — לבמות) במקום השם המלא — בָּמוֹת-בַּעַל (שם כ"ב מ"א: "ויעלהו במוֹת בעל", וכן יהושע י"ג י"ז: "דיבון ובמוֹת בעל").

עֲטָרוֹת (יהושע טו ב) — עֲטָרוֹת אֶדֶר (שם טו ה, יח ג). הַקְּסָלוֹת (יהושע יט יח) — קְסָלֹת תְּבוֹר (שם שם יב).

מִרְשָׁה (מיכה א טו) — מִזְרְשָׁת גֵּת (שם שם יד).

גְּבֻעָה או הַגְּבֻעָה (יהושע טו נז, שופטים כ טו) — גְּבֻעַת בְּנֵי־מִן (ש"א יג ב וכו'). ואפשר להביא עוד דוגמות כאלה.

הצורה "הַגְּבֻעָה" דומה בהחלט לצורה "הַבֵּית" — לשם

קיצור השתמשו במלה הראשונה, אלא שהפכוה מ"נסמך" ל"נפרד", היינו לא "גְּבֻעַת" ולא "בֵּית".

דוגמות אלו מביאות אותנו לפרשת הקיצורים של שמות-מקומות מורכבים. יש לשער, שבלשון המדוברת מתקופת המקרא היה מספרם גדול ממה שנשתמר במקרא ואפשר לראות ב"הַבֵּית" במגילת רות מעין "סֶלְנֶג" מקומי בפי איש בית-לחם, הניצב על הקוצרים, "סֶלְנֶג" שנשתמר אף הוא בלשון הספרותית, ואולי זו גם סטיליזציה מכוונת של מהבר המגילה. הרי ידוע לנו, שכבר בתקופה זו שמו לב להבדלים דיאלקטיים, וההוכחה לכך — הסיפור על בני אפרים בשופטים י"ב ו'.

השימוש „במות“, „הכסולות“ במקום „במות-בעל“, „כסולות-בור“ וכו' הוא סוג אחד של קיצורי שמות. יש גם שהחלק השני של הסמיכות, הסומך, מהווה את הקיצור, כגון: „נִמְרָה“ (במדבר לב ג) — „בֵּית נִמְרָה“ (שם שם לו); „רָחַב“ (שופטים א לא) — „בֵּית-רָחַב“ (שם יח כח) ועוד.

גם בשמות הארמיים מן התקופה המאוחרת אנו מוצאים ליד שמות מורכבים בסמיכות קיצורי שמות, כגון: „גובתא“ (דרומית לטבריה) במקום „גובתא דאריח“; „חמתא“ — „חמתא דגדר“; „רמתא“ — „בית רמתא“.

יש לשער, כי שמות ערביים אחדים, שבאו במקום שמות עבריים מן התקופה הרומית והביזנטית יסודם בצורות מקוצרות של שמות מלאים, כגון:

„עִמְקָא“ במקום „בֵּית-הַעֲמָק“ התנכ'י (יהושע יט כז) או „כפר-עמיקו“ מתקופת התלמוד.

„בְּרִיר“ במקום „בְּרִיר-חֵיל“.

„אַ-גִּ'יש“ במקום „גִּוִּש-חֵלֶב“; השם היווני אצל פלאוויוס הוא *Πισχάλα*. וייתכן שהצורה היוונית היא שגרמה להחלפת ה-ו העברי ל-י שבשם הערבי. אבל לעומת זאת יש שהשינוי הזה נעשה שלא באמצעות היוונית, כגון בשמות „גִּמְזו“ מן „גִּמְזו“ העברית; „בֵּית-גִּבְרִין“ מן „בֵּית-גִּבְרִין“ העברית. בשני מקרים אלה בא ביוונית α ולא u.

„גִּבְרִין“ במקום „עֵין-גִּבְרִין“ (יהושע יט כא). השם היווני אצל פלאוויוס הוא *Γινάη*.

„אַבְסֵל“ במקום „הַפְסֵלוֹת“, „פְּסֻלוֹת-תְּבוֹר“.

„אַל־חַמָּה" במקום „חַמַּת־זָר", או „חַמָּתָא דְזָר" או „חַמָּתָא" הארמית.

„אַל־מַשְׁרִיפָה" במקום „מִשְׁרָפוֹת־מַיִם" (יהושע יא ח); השמות היווניים שומרים את הצורה העברית המלאה: בתרגום השבעים *Μασρεφώθ Μαῖμ (Μαῖν)* ; באונומסטיקון של אֶסְדְּרַיִס *Μαστραφώθ Μαῖμ* עם τ אֶפְּטִי־קִיִּם, כמו Esdras במקום „עזרא" ועוד; הוולגאטה מתרגמת aquae Masrefoth ; לוטר ותרגומים סלאוויים נותנים את התרגום המילולי, לדעתם: „מים חמים".
„שָׁטָה" במקום „בֵּית־הַשָּׁטָה" (שופטים ז כב).

העברית המדוברת של ימינו קיבלה את המסורת הקדומה ביצירת קיצורים של שמות מורכבים, אבל בנידון זה היא נבדלת מן העברית המקראית: כל הקיצורים, בלי יוצא מן הכלל — יסודם לא ב„סומך" אלא ב„נסמך", גם אם טעמים סימנטיים דורשים נוהג אחר. והרי דוגמות של קיצורי שמות־מקומות הידועים לכול (אחדים מהם אף מופיעים בכתב, במאמרים בעיתונים, בשירים ואף בכתובות על פרשת דרכים): „אַיִלָּת" במקום „אַיִלַּת־הַשָּׁמֶר"; הקיצור הונצח בשירו הידוע של ז'בוטינסקי „שיר אסירי עכו": „בין אַיִלָּת וקטֹלָה".

„אַשְׁדּוֹת" במקום „אַשְׁדּוֹת־יַעֲקֹב" (בשלט המראה את הדרך לקיבוץ כתוב: „לאשדות ו").

„גִּבְעָה" או „הַגִּבְעָה" במקום „גִּבְעַת־הַשָּׁלוֹשָׁה".

„זִכְרוֹן" במקום „זִכְרוֹן־יַעֲקֹב".

„מְקוֹה“ במקום „מְקוֹה-יִשְׂרָאֵל“ (אף במאמר מדעי נודמן לי לקרוא את הצורה המקוצרת).

„מְשִׁמֵּר“ במקום „מְשִׁמֵּר-הַצִּמְק“.

„נִחְלָת“ במקום „נִחְלָת-יְהוּדָה“ (ליד ראשון-לציון). דוגמה זו אופיינית מאוד: צורת הנסמך נבדלת כאן באופן בולט מצורת הנפרד נִחְלָה, שבו היה צריך להשתמש כאן על-פי הדקדוק. ייתכן שפעלה כאן אנאלוגיה לשמות כגון „צֶפֶת, גְּבֵת, אֵילָת“ ועוד, ואף בשמות מקראיים אחרים יש סמוכין לכך, כמו „חֲמַת“, „רַקֶּת“ (יהושע יט לה) ועוד; הצורה קֶרֶית (יהושע יח כח) איננה ברורה די צורכה ואין להביאה כראיה.

„רֵאשִׁין“ במקום „רֵאשִׁין-לְצִיּוֹן“.

כאמור, משמש בכל הדוגמות הנ"ל הנסמך יסוד לקיצור, גם אם הנסמך נבדל בצורתו מן הנפרד. נמצא, שלא גורמים מורפולוגיים וסימנטיים פועלים כאן, אלא הנטייה הטבעית לקצר שמות מורכבים וארוכים היא הגורמת בעברית המדוברת בימינו ליצירת קיצורי שמות. תופעה זו ידועה לנו גם מהרבה לשונות אירופיות¹ כגון „נִינְיָ“ במקום „נִינְיָ-נוֹבֶגְרוֹד“ ברוסית, „רִיאֹ“ במקום „רִיאֹ דִי וִיאֶגִירוֹ“ בפורטוגיזית ועוד ועוד.

נטייה זו פעלה גם בשמות בלתי מורכבים אך ארוכים, כמו בשם היווני „קֹרְנֶטְסֶנְטִינֹפּוֹלִיס“, שכבר במדרשים נקרא

(1) הבלשן פאול קרטשמר הקדיש לנושא זה מחקר בספר-היובל

ליאגיץ' (ברלין 1908): „Das Kürzungsprinzip in Ortsnamen“

שם עיר זו: קושטנטינא או קוסטנטינא (הנו"ן בהברה הראשונה, הבאה אחרי תנועה ולפני הגה חוכך נעלמה בהשאלה העברית, כמו בהשאלות אחרות מיוונית בתנאים מסויימים). פרופ' שמואל קרויס אומר על קיצור זה במחקרו

Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud, : Midrasch und Targum, Berlin 1898

„Der Form קוסטנטינא liegt etwa *Κωνσταντινη zu Grunde“.

„Den Abfall von polis מוסיף: ואחר כך הוא מוסיף: konnte die Länge des Wortes auch ohne griechische Vorlage verursachen“.

כיום, כידוע, שמה של עיר זו בעברית הוא עוד יותר קצר והוא בצורתו המשובשת קושטא במקום קושטא הנכון.

ההבדל בין הקיצורים המקראיים לבין אלה של ימינו בולט עוד יותר בשמות הנגזרים משמות-מקומות והמציינים את מקום מוצאו של אדם.

במקרא גוזרים את השמות האלה:

(א) מן השם המורכב המלא, כגון: בֵּית-הָאֱלֹהִי (מל"א טז לד); בֵּית-הַלְחָמִי (שמ"א טז א וכו'); בֵּית-הַשְּׁמֶשֶׁי (שם ו יד וכו').

(ב) מן המסומך, כגון „הַחֲלָנִי“ (נחמיה ב י), מִבֵּית-חֲרוֹן; „הַפִּלְטִי“ (שמ"ב כג כו) מִבֵּית-פִּלְטָה; „הַעֲרָבִי“ (שם שם לא) מִבֵּית-הַעֲרָבָה; „הַמְחֻלָּתִי“ (שמ"א יח יט) מִמְּחֻלָּה.

(ג) מן הנסמך, בייחוד כשהצורה המקוצרת אינה

שכיחה, כגון „הַגְבָּעָתִי“ (דהייא יב ג) או „הַמְרַשְׁתִּי“ (מיכה א א) מן השם מְרַשָּׁה, מוֹרְשֶׁת־גַּת.

בעברית המדוברת של ימינו נגזרים שמות־יחס כאלה אך ורק מן הקיצור, כגון: זְכָרוֹנִי, מְקֻנִּי, גְּבָעָתִי, וכו', ולא זכרון־היעקבי, מקוה־הישראלי, גבעת־השלושתי, שמות נגזרים אלה משמשים לא רק כשמות תואר על יד שם עצם אלא גם כשמות משפחה (ועפ"י רוב ללא היא הידיעה), ואף ככינויים לא לבני אדם דווקא, למשל:

שור מקוֹנ־זַעֲנָבִים, שהובא פעם לחוות הלימודים בעֵינֹת, היה נקרא בפי הכול „קְרִיתִי“ (כפי שסיפרה לי חברת עֵינֹת לשעבר, הגב' בֶּר).

ייתכן, שגם שמות־החטיבות בצבא שלנו, „קְרִיתִי“, „גְּבָעָתִי“ (וליצנים גזרו גם שם „נסיעתי“ ליחידות־תחבורה) — מקורם בנוהג הלשוני החדש.

לבסוף מן הראוי לציין, כי כמה שמות מקוצרים, כגון „הַמְפָּרֵץ“ במקום „מפרץ חיפה“, „הַעֲמָק“ במקום „עמק־יזרעאל“, או „הָאָרֶץ“ במקום „ארץ־ישראל“, אינם, למעשה, קיצורים, אלא תופעות של הגבלת הוראתה של מלה וצמצומה, המצויות בכל לשון ולשון.

הערה: לעניין „משרפות מים“ ביהושע י"א ע"י בדברי יגאל יד"ן (מערכות ס', עמ' 20), הגורס „מִים“, כלו' ממערב.